

ТРАНСФОРМОВАНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В РОМАНІ НАДІЇ ГУМЕНЮК «ТАНЕЦЬ БІЛОЇ ТОПОЛІ»

Постановка проблеми. Фразеологізми – це мовні одиниці, мовні знаки, що визначають культурний код кожної нації, наповнюють мовлення експресивним забарвленням, створюють та увиразнюють індивідуальний стиль митців, слугують ідентифікатором носія певної мови.

Функціонування фразеологізмів у художньому творі охоплює все більше коло лінгвістів, які досліджують не тільки загальномовні, усталені фразеологічні одиниці, а й зосереджують увагу на гнучкості їхньої будови, схильності до трансформованості та модифікації.

Аналіз досліджень проблеми. Дослідження трансформованих фразеологізмів у художньому творі залишається досі важливим завданням мовознавців.

Теоретичні засади вивчення фразеологізмів були викладені у працях О. Д. Пономаріва, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка та ін. Описано авторські трансформації стійких висловів (Л. Б. Давиденко, В. А. Чабаненко, Л. Ф. Щербачук, В. М. Мокієнко, Т. П. Свердан, А. М. Григораш та ін). Для систематизації цілісної картини фразеологічної системи української мови актуальним є питання класифікації трансформованих фразеологізмів, з'ясування способів трансформації та специфіки їхнього функціонування в межах художнього тексту.

Незважаючи на різноманітність досліджень, функціонуванню трансформованих фразеологізмів у художній прозі маловідомих сучасних письменників у науці приділено недостатньо уваги.

До видозмінених стійких сполук, які ще не були предметом всебічного аналізу, належать трансформовані фразеологічні одиниці в романі Надії Гуменюк «Танець білої тополі».

Актуальність нашої роботи зумовлена тим, що в українському мовознавстві трансформовані фразеологізми в мовно-художній практиці сучасної української письменниці Надії Гуменюк ще не були предметом ґрунтовного дослідження.

Мета дослідження – виявити та описати трансформовані фразеологічні одиниці в романі Надії Гуменюк «Танець білої тополі».

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні трансформації в художньому тексті зображують індивідуально-авторську перцепцію дійсності. Оказіональні зміни форми й семантики фразеологічної одиниці варто кваліфікувати як ускладнений, творчий процес, що здійснюється з волі письменника, а okazіонально змінені фразеологічні одиниці – як індивідуально-авторську фразеологію, що служить засобом збагачення письменником літературної мови.

Трансформація стійких сполук у романі Надії Гуменюк полягає у розширенні, звуженні або скороченні компонентного складу, заміні компонентів та контамінації.

Звуження, скорочення компонентного складу. Звуження, скорочення компонентного складу ФО розкриває ідею «економії мовлення» та базується на внутрішньому потенціалі загальновідомих виразів, доповнюваних потенціалом контексту, що замінює потребу в тому, щоб наводити стійкі сполуки повністю.

На думку Т. П. Свердан, «усічення структури ФО як спосіб трансформації – це частковий вияв варіювання, який полягає у свідомому зменшенні комунікантом кількості компонентів фразеологізму з метою надати йому додаткової експресії і досягнути потрібного стилістичного ефекту. Дослідження такого способу трансформації ФО можливе тільки на рівні синхронії і ґрунтується на обов'язковому вивченні функціонування трансформованих фразеологізмів у певних контекстах, з'ясуванні причин, мети, умови та способів оказіонального усічення комунікантами загальновідомих ФО, прийомів уведення їх у ці контексти, де усічені фразеологізми актуалізують свої стилістичні та прагматичні властивості» [4, с. 6].

Зменшуючи обсяг фразеологічних одиниць, Надія Гуменюк у романі «Танець білої тополі» залишає достатньо інформації, аби читач зрозумів, про що йдеться. Авторка виводить зі складу стійких сполук такі компоненти:

1) прикметник: «Тато мовчав. Його вже до печінок дістали ті балачки» [2, с. 24] і допекті до живіх печінок – «Дуже зачіпати, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найбільшого» [6]; Присвійний прикметник, що слугує уточненням, конкретизацією до опорного слова: «Та в нього ще молоко на губах не обсохло. Це меншенький син меї сестри покійної, Оляни Ярич» [2, с. 55] і ще материне молоко на губах не обсохло – «Хтось дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т.ін» [6];

2) дієслово: «Але всі розуміли, що буде з Вишеславою й Ольгою, якщо в маєтку знайдуть убитого військового. Вони й так тут на пташинах правах» [2, с. 146] і на пташиних правах, зі сл. бути, жити і т. ін. – «Не маючи законних підстав, надійного становища і т. ін» [8]; «Ану – як я тебе вчила? – носа догори, губи до вух!» [2, с. 14] і «Піднімати (підіймати, підносити і т.ін.) / підняти (підійняти, піднести і т.ін.) [догорі] носа (ніс). Гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо» [6].

Спосіб контамінації. Для аналізу трансформованих фразеологізмів, утворених способом контамінації, послуговуємось класифікацією Л. Ф. Щербачук, яка вирізняє «контамінацію ФО на основі семантичної близькості, контамінацію ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості, за структурною характеристикою – контамінацію ФО при повному збереженні компонентів і на основі опущення окремих компонентів контамінованих ФО».

Контамінація ФО на основі семантичної близькості. «З ким почнеш? Га? Чи з усіма трьома разом? Ах ти ж біла кістка, голуба кров!» [2, с. 218]. ФО біла кістка вживається як «іронічне визначення великого панства, аристократії» [6] і голуба кров вживається на

позначення того, «хто має аристократичне, родовите походження» [6]. У наведеному прикладі опущено компоненти стійкого виразу «теч^е дворянська (голуба, блакитна і т.ін.) кров у жи^лах чиїх, кого». Проте внаслідок скорочення ФО оповідь стає лаконічнішою та змістовнішою.

«Та як про таке дізнаються у районі, нас усіх тут на порохно зітруть і за вітром пустять» [2, с. 141]. ФО пустити за вітром «вживається на позначення дії — спалити, знищити вогнем; недоглянути кого-, чого-небудь» [6] і зітерти на порох «вживається на позначення дії — знищувати, розправлятися з ким-небудь» [6]. Для колориту та експресивності мовлення персонажів, автор модифікує один із компонентів сталого виразу: порох – порохно.

Контамінація ФО, між якими немає семантичної та формальної близькості.

«А золота рибка плюсь-плюсь хвостиком – і з гачка зірвалася» [2, с. 24]. Автор використовує спосіб скорочення у ФО спіймати жар-птицю (золоту рибку) – «стати везучим, досягти чогось значного» [6]. Проте за допомогою контамінації фразеологічні одиниці доцільно доповнюють одне одного та виконують свою стилістичну функцію.

«Обласкані ними чоловіки, кожен з яких почувався, може, й не пупом землі, але, принаймні пупом села, не вважали за гріх скочити у гречку» [2, с. 19]. ФО пуп землі «характеризує людину, що вважає себе найважливішою серед усіх [6]; скочити у гречку вживається на позначення «нешлюбних зв'язків» [6]. Письменниця іронічно контамінує сталі вирази.

Заміна складника. Заміна одного чи кількох компонентів фразеологізму є найпоширенішим способом трансформації ФО.

Як зазначає В. А. Чабаненко, «найчастіше замість одних, узвичасних складників фразеологізму, підставляються інші, незвичні», внаслідок чого «створюються різкі контрасти різностильових елементів, від чого новий, так би мовити, місцевого значення фразеологічний зворот ще дужче увиразнюється» [5, с. 61].

У романі «Танець білої тополі» чільне місце займають фразеологізми, що зазнали змін способом заміни одного компонента. У вигляді компонента-замінника виступають:

- дієслова: «Новина, якою тільки-но збирався потішити, враз випурхнула з голови, як зляканий горобець із проса» [2, с. 25] і «вилетіло з голови – зовсім забути» [6];
- прикметники, дієприкметники: «Тато, як з каменю витесаний і враз зовсім посивілий, мовчки кульгав за домовиною» [2, с. 32] і «як з каменю вибитий – нерухомий» [8]; «Мовляв, що це за цуценячі ніжності, не для того я тебе взяв, щоб гратися з тобою, знай своє місце, а до мене – зась» [2, с. 44] і «телячі ніжності – надмірна або недоречна сентиментальність у вираженні своїх почуттів» [8, с. 421];

- прислівники: «От вам і «лучче з мосту та й у воду», – почув Левко у себе за спиною [2, с. 30] і «Хоч з мосту та в воду – у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко» [6].

Розширення складу. Цей спосіб трансформації ФО полягає у «включенні до традиційної структури стійкого виразу таких слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій він використаний» [1, с. 119].

У досліджуваному тексті автор розширює склад фразеологізмів за допомогою:

- прикметників: «Левка як гарячим приском обдало. Глянув на свої руки у рожевих рубцях// Пальці ще не згиналися, але вже потроху ворухилися кожен сам по собі» [2, с. 79] і «Аж приском обсипало – хтось раптово відчув страх, тривогу, хвилювання [6]; «Чого пхатися у якісь там греції, полювати за багатим заморським принцом на білому коні» [2, с. 125] і «Принц на білому коні – неординарна особистість, багатий жених» [6];

- прислівників: «То, може, вона лежить під липою? Але ж над розквітлим деревом обов'язково роїлися б і гули бджоли, а тут тихо як у вусі» [3, с. 5] і «Як у вусі – *дуже тихо, спокійно*» [6];

- дієслів: «І зятям, запиши собі на лобі: залазити на чужу територію, брехати, красти – не можна» [2, с. 46] і «записа́ти собі на лобі – дуже добре, надовго запам'ятати щось» [6]; «Він не міг відірвати погляду від дівчинки» [2, с. 27] і не відрива́ти очей – весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за ким або чимсь. Милуватися ким-, чим-небудь, дивлячись на когось, щось [6];

- іменників: «Та накосячила ти, чувачко, багато. Отакі от із сиром пироги! Словом, у мене на руках документи» [2, с. 103] і «Отакі от пироги – такі справи» [6].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження трансформованих фразеологізмів є важливим аспектом у вдосконаленні знань про фразеологічну систему української мови. Використання трансформованих фразеологізмів у художньому мовленні збагачує експресивність одиниці та надає нових відтінків значення, у відповідних контекстах. Перспективи подальших досліджень мовної практики Надії Гуменюк вбачаємо у вивченні лексичного багатства інших її творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 154 с.
2. Гуменюк Н. Танець білої тополі: роман. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 304 с.

3. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилію письменника: (На матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2003. 20 с.
4. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і способів трансформації у фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
5. Чабаненко В. А. Стилістичне увиразнення фразеологізмів. Укр. мова та літ. в шк. 1981. №9. С. 60–62.
6. Словник української мови. Електронний ресурс: <https://gogoh.pp.ua/>
7. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
8. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1974. Т. 5. 840 с.

Волкова Яна

Науковий керівник – доц. Бородіца Світлана

«БЛАКИТНА ТРОЯНДА» ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

Перша драматургічна спроба Лесі Українки – драма «Блакитна троянда» – датована 1896 р. Література про цей твір порівняно невелика, хоча й мізерною її назвати годі. Уперше надрукована щойно в альманасі «Нова Рада» (Київ, 1908), п'єса Лесі Українки виставлялась на сцені і здобулася на відгуки сучасників і пізніших літературознавців. Власне, критика про першу драматургічну річ Лесі Українки міститься у працях численних дослідників першої половини ХХ ст.: П. Руліна, М. Драй-Хмари, Б. Якубського, М. Зерова, П. Одарченка, Є. Ненадкевича, О. Білецького, А. Гозенпуда та ін. Сучасні лесезнавці Л. Демська-Будзуляк, С. Павличко, Н. Зборовська, О. Забужко, Я. Поліщук, Т. Гундорова теж не оминають увагою зазначену драму.

З-поміж згаданих імен особливої уваги, на нашу думку, вартує П. Одарченко. Його перу належать дві ґрунтовні праці про першу драматургічну пробу пера Лесі Українки. Вважаємо їх місце в історії осмислення генези «Блакитної троянди» особливим.

Метою нашої статті є якраз з'ясування наукового внеску П. Одарченка у, сказати б, вписання «Блакитної троянди» Лесі Українки в художній канон письменниці. Задля її досягнення ставимо перед собою завдання проаналізувати дві статті дослідника («До генези «Блакитної троянди» Лесі Українки» (1929) та «Російська версія «Блакитної троянди» Лесі Українки (Невідомий рукопис Лесі Українки)» (1952), визначивши ті положення зазначених